

IX

JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE SA POBLA

PROGRAMA

27 i 28 de febrer de 2025, a Sa Congregació (C. del Rosari, 25)

Dijous, 27 de febrer

- 17.00 h **Presentació**
- 17.15 h **Sa Pobra i l'Arxiu del Regne de Mallorca. Estudis històrics del pare Josep Obrador Socies**
Pere Antoni Mateu i Carlos del Olmo
- 17.30 h **El patrimoni arqueològic des del punt de vista social, el cas de sa Pobra**
Caterina Ballester Terrassa i Raquel Barceló Expósito
- 17.45 h **Estadística escolar curs 1924-25. El cas concret de les escoles públiques de sa Pobra**
Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià
- 18.00 h **Els vals i els gitons comercials de la guerra civil i de la postguerra a sa Pobra**
Jaume Boada Salom i Bernat Aguiló Siquier
- Descans
- 18.45 h **Guillermo Font: un pobler al Sant Ofici de la Inquisició**
Juan María González de la Rosa
- 19.00 h **Educació a sa Pobra, segle XIX, (1857-1900). Escoles, mestres i mestresses**
M. Antònia Roig Rodríguez
- 19.15 h **Les rodes de confecció de pell a sa Pobra: el testimoni de les dones repuntadores pobleres**
Toni Payeras García
- 19.30 h **50 anys de llengua, cultura i país. La delegació poblera de l'Obra Cultural Balear**
Rafel Socías Tugores

Divendres, 28 de febrer

- 17.00 h **Comportament polític i electoral a sa Pobra**
Biel Payoras Torrandell
- 17.15 h **El moviment associatiu a sa Pobra (1873-1936)**
Pere Antoni Mateu
- 17.30 h **Sa Pobra i la nissaga Cabrinety**
M. Antònia Roig Rodríguez
- 17.45 h **La família Serra Rayó, àlies Corró**
Joan Campaner Thomàs
- Descans
- 18.30 h **El bagatge i el seu aprofitament secular a s'Albufera**
Francesc Lillo i Colomar
- 18.45 h **Sa Pobra en la divisió comarcal de Mallorca**
Jaume Ribas Vilanova
- 19.00 h **Aproximació a la violència contra la dona a sa Pobra (segles XIV-XX)**
Eusèbia Rayó Ferrer
- 19.30 h **Conferència de clausura de les IX JEL: La decadència de Crestatx i el naixement de sa Pobra: els efectes de les Ordinacions de 1300**
per Antoni Mas i Forners

EL BAGATGE

“ El cor de la tardor ja s'hi marceix concertat en fumeres delicades, i les herbes es cremen en turons de cacera entre somnis de setembre i boires entintades de capvespre.” B. Rosselló-Pòrcel

Introducció:

A les VIII Jornades d'Estudis Locals de Sa Pobla, amb el nom de “*Els papers de Son Curt: fardell de s'Albufera a un arxiu familiar d'Alaró*” (LILLO 2023), presentàrem un inventari del fardell corresponent a documentació de s'Albufera que comprenia un període de 35 anys, de 1860 a 1895.

La casualitat va voler que entre aquells fardells aparegués nombrosa i molt diversa documentació de les iniciatives i projectes de Lee Latrobe Bateman per fer rendible l'explotació de la finca heretada i evitar la fallida empresarial, i dels seus litigis amb Joaquim Gual i Gual de Torrella, el qual va aconseguir el favor dels jutges i a la llarga ofegar-lo econòmicament i quedar-se amb la gran finca.

Pere Sampol Rosselló de Son Curt va ser el misser en aquells anys de Lee Latrobe Bateman, fill de John Frederic Bateman, artífex de les colossals obres que suposaren la dessecació de s'Albufera entre els anys 1863 i 1871. Els hereus de Sampol de Son Curt feren donació l'any 2023 de l'immens arxiu familiar a l'Arxiu Municipal d'Alaró, entre els quals aparegué el fardell amb el nom de “Albufera”.

Entre aquells documents hi havia un fardell amb el nom de *Bagatge*. Gràcies a la documentació que ens aporten els papers d'aquest fardell, podem copsar la importància econòmica per a tota la “*comarca buferera*” de l'explotació del bagatge, el comerç d'aquesta matèria primera i la seva transformació en adob per a les terres de cultiu. Son en concret distints documents relatius a un plet iniciat per l'Ajuntament de Sa Pobla el 1864, en demanda d'indemnització pel lucre cessant en la servitud d'aprofitament del bagatge, en els inicis de les expropiacions per part de la New Majorca Land Company.

De resultes d'aquest plet s'anomenaren tres pèrits, un per part de l'empresa concessionària de les obres, un altre per part de l'Ajuntament i el tercer per part dels propietaris de la Gran Albufera.

Davant la total discordança en els seus peritatges, el jutjat d'Inca nomenà un pèrit per tal de fixar un just-i-preu del valor del bagatge que es deixaria de segar i comercialitzar, i les indemnitzacions fixades serien les que es pagarien anys més tard com a compensació dels perjudicis que se'n derivarien de deixar d'aprofitar aquesta matèria primera.

1 La transcendència de s'Albufera en el Repartiment. El Reial Patrimoni

Des de la Conquesta i posterior Repartiment de l'Illa entre els magnats que acompanyaren el Rei o el finançaren, va quedar palesa la importància que se li conferia des del poder reial a s'Albufera: el conqueridor Jaume I se'n va quedar la meitat i va repartir la resta entre distints senyors, bisbe de Girona inclòs. No només hi havia la reserva del plaer de la caça, tan preuat per nobles i senyors feudals, sinó que hi havia molts altres recursos, com les salines, les pastures, la pesca, plomes, potser arròs, etc.

De la "*meitat de la Al-Buhaira*" (BARCELÓ, M. 1978) que se'n va quedar el Rei, una meitat anà a parar a Hug Castell, unes 480 ha, del que seria la finca coneguda com la Gran Albufera i que ocupava terres del terme d'Alcúdia. Aquesta finca passaria de mans en herència consecutiva del llinatge Castell, per espai de més de 500 anys (MOREY 2005), i acabaria finalment amb la venda el 1855 (MOREY&ESCARTÍN, 2008) pels Lante a José Fernández i Monserrat (Batle Reial i contrari als interessos dels poblers)³ i el traspàs d'aquest el 1858 a Joan Noguer i Pizà i Felipe de Agüera i Domenech.

L'altra meitat del que es va reservar el Rei conformaria el que es va conèixer posteriorment com a Prats del Rei, Reial Patrimoni, o Es Patrimoni, que és el que ens ha quedat com a topònim d'un tros del que ara és Parc Natural. Terres inundades que el Rei cedí en empriu comunal de pasturatge -mai escripturat – als nous pobladors de l'alqueria d'Huyalfàs.

Només en un petit període de 10 anys va gaudir Sa Pobra del títol de propietat de més de mil quarterades de Prat (OBRADOR,1987) en emfiteusi i a canvi d'un donatiu de 4.000 lliures mallorquines. Fou el 1708, en la Guerra de Successió quan Carles III els concedí aquest reconeixement, que el 1719 fou revocat pel borbó Felip V, Duc d'Anjou, en venjança pel recolzament del Regne de Mallorca a la causa dels Àustries.

Aquells anys havien servit emperò per establir les primeres 219 veles, convertides ja en Marjal i dividides en trossos de mitja quarterada, i que el 1722 ja eren 442. (BARCELÓ, B.1965). La resta, després de diferents plets, quedaria com abans, és a dir, una gran superfície de Prat on s'aprofitaven les pastures i es segava el bagatge comunalment.

Des del primer projecte de dessecació presentat el 1799 per Alexandre de Canterac d'Orzenau (BARCELÓ,B.1957) i avalat per la Reial Societat Mallorquina d'Amics del País, fins a la declaració d'utilitat pública per a la dessecació del 19 de novembre de 1851, els pagesos i propietaris de Sa Pobra

1 Alcover-Moll. DCVB

2 Arxiu del Regne de Mallorca –(Arxiu Torrella 410)

3 Archivo General de Palacio, Madrid. Caixa 7530, exp. 709.

expressaren a través de l'Ajuntament de manera contundent la seva oposició a qualsevol projecte de dessecació en part per por a perdre els drets de servitud de pasturatge i de recol·lecció de bagatge: *"manifesta seran greus els perjudicis que es causaran als seus administrats si es du a efecte la dessecació, perquè creu que se produirà la decadència i deteriorament de les terres de marjal. A més que de molt antic els hi està concedit l'aprofitament de les pastures de S.M. i la sega de bagatge per a l'adobament d'aquestes terres."*⁴

Finalment els pagesos perdrien els drets seculars d'aprofitament de pastures i bagatge. No obstant això, el que sembla més rellevant en el cas que ens ocupa, és que la única compensació que reberen per la pèrdua dels seus drets va ser una indemnització pel cessament de l'activitat extractiva del bagatge, com veurem més endavant. L'any 1869 es va indemnitzar a l'Ajuntament de Sa Pobla per la pèrdua del dret de servitud per a l'aprofitament del bagatge a s'Albufera de què havien gaudit des del Repartiment.

2 S'Albufera d'abans de la dessecació

Per a poder copsar i entendre la complexitat del territori del qual n'extreien el profit de pastures i bagatge els poblers, tenim la sort de comptar amb una cartografia precisa i preciosista en els detalls, on queda reflectida la immensitat d'aquell espai dominat per prats inundats, sinuosos canals, síquies, llisers i estanys.

Sense aquesta cartografia no podríem interpretar allò que ens contenen els diversos protagonistes de la història en els seus plets, dictàmens o reclamacions.

Tomás de Rifá

Com bé queda reflectit en el mapa de Tomás de Rifá de 1816, els terrenys que ocupaven els Prats del Rei (Prados de S.M.), eren una prolongació de les marjals establertes guanyades al Prat. Quedava emperò una extensió considerable de terreny que era la que s'aprofitava comunament per a pastures i bagatge. Pel que es pot apreciar en els detalls, aquesta superfície de Prat estava dominada per terrenys de pastures, amb pocs o cap lliser i delimitada per les principals artèries que aportaven aigua al gran sistema natural d'aiguamolls.

En aquest mapa podem reconèixer noms de llocs que ens permeten situar-nos sobre s'Albufera pel fet de no haver canviat al llarg dels segles. Podem identificar Sa Roca, Can Rafalino, Oriolet, Es Colombars, Ca na Bassera, ses Mosqueres, Can Blau i molts d'altres topònims que s'han mantingut vius.

4. Diario de Palma. Reseña sanitaria del mes junio. 31 juliol de 1862. Núm.205

Retall del plànol de Tomàs de Rifà de 1816, des de la perspectiva de Ses Marjals cap a la mar. Els topònims i la distribució de les veles ens permet veure la gran superfície descrita com a Prados de S.M.

Antonio López Montalvo

Pel que fa al plànol de l'enginyer Antonio López, autèntic autor intel·lectual del projecte de dessecació, fet 36 anys després del de Tomàs de Rifà, podem també identificar molts dels llocs representats gràcies als topònims i es pot apreciar el laberíntic territori de llisers i estanys que era l'antiga Albufera.

Hem de destacar aquí també Sa Roca, la Punta des Vent, Son Fornari i altres llocs coneguts. López identifica molt bé La Gran Albufera, i també el Prat des Colombar, territoris de disputes. En canvi el que era conegut com els Prats del Rei, ara els identifica com a Prat des Ullalets, de Son Vivot, des Tancadet i de Son Señor, coneguts així també a s'Albufera d'avui.

Les veles de les Marjals de Sa Pobra sembla que s'hagin multiplicat i el nivell de detall amb què estan representades és impressionant.

Antoni Sureda i Villalonga

Podem identificar també llocs ja transformats i que reconeixem a s'Albufera actual, gràcies als topònims. Seria el cas de la Punta des Vent i el que coneixem com el Canal Loco, que separa avui el terme d'Alcúdia del de Sa Pobla, i que com podem apreciar, separava també La Gran Albufera dels Prats del Rei tan gelosament defensats pels poblers. Avui aquest tros on posa Colombar, el coneixem com Es Patrimoni, que ve del Patrimoni Reial, i els Colombars estan situats precisament a la part baixa del Canal Loco, és a dir ja dins el terme municipal d'Alcúdia.

Aquest procés es dilataria uns anys i seria el germe de diversos plets, un d'ells el que aquí s'analitza, promogut per l'Ajuntament de sa Pobla el 1864 per a la

compensació de la servitud que tenien de segar el bagatge i que es resolgué amb un just-i-preu calculat pel pèrit de Muro Antoni Massanet, nomenat per a tal qüestió pel jutjat d'Inca.

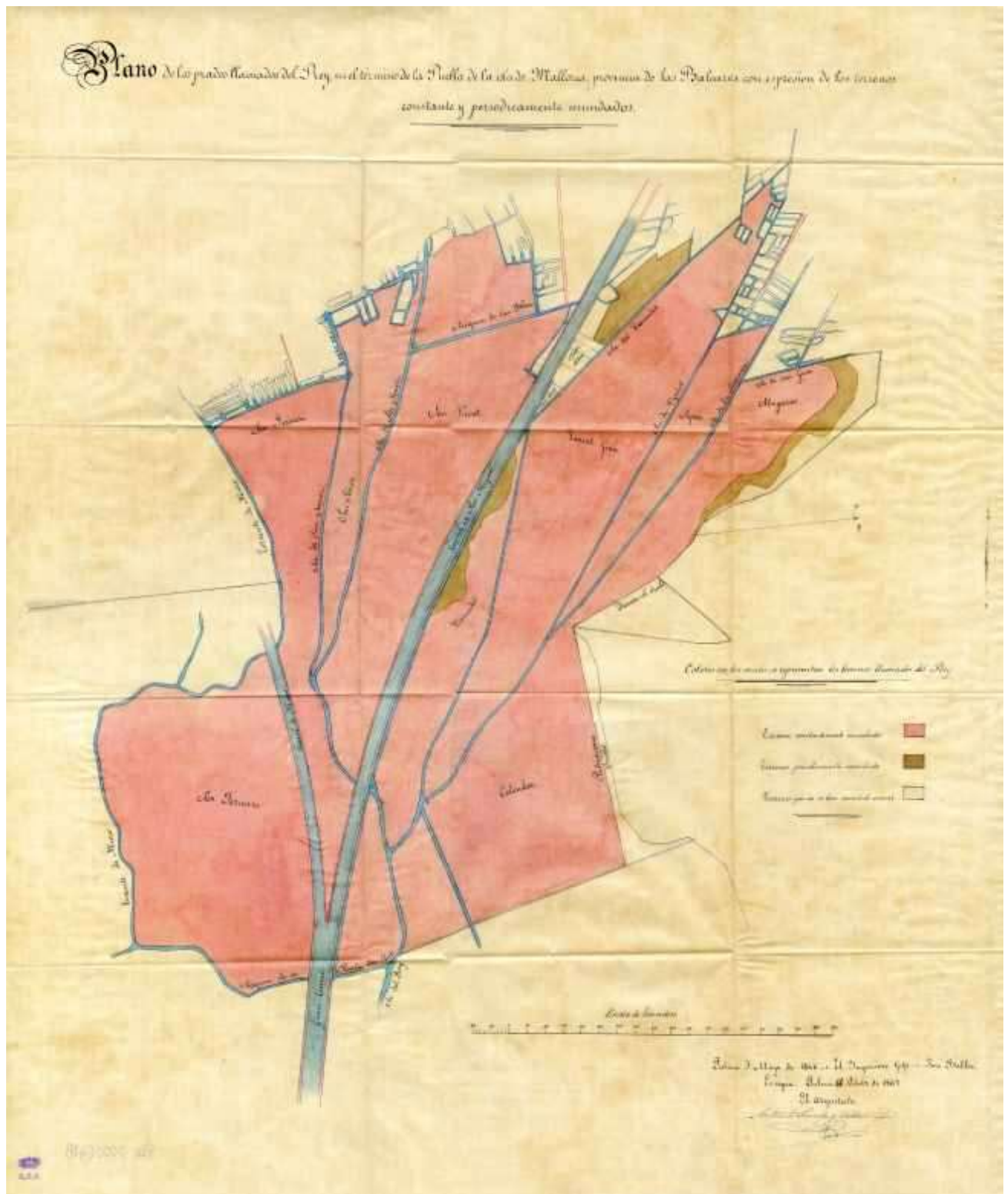
Atesa la condició taxativa de la declaració d'utilitat pública -19 de novembre de 1851- pel que fa a la classe de terrenys objecte de la dessecació i que passarien a mans de l'empresa concessionària “...*los terrenos hoy improductivos que se hallaran ya constante, ya periódicamente cubiertos por las aguas, así como la parte necesaria para las obras, de los que esten aprovechados o sean susceptibles de cultivo conocido en el país y dispuesto en el plan con el nombre de Prados y marjales.*”,⁵ era molt important delimitar i localitzar bé les distintes tipologies de terreny.

Les expropiacions i indemnitzacions posteriors es farien sobre la base d'aquest plànol d'Antoni Sureda i Villalonga, pel que fa al que havien estat els terrenys de titularitat del Reial Patrimoni, així com d'altres ja aixecats sobre el terreny per la New Majorca Land Company, fins acabar amb la titularitat de tots els terrenys dessecats.

I per no perdre el costum acudirem al cronista oficial de s'Albufera, en Pere A. Serra “Corró” i a les pàgines de la Revista Sa Marjal perquè ens expliqui com anaren les coses: “*Finalment...s'otorgá a sa companyia inglesa sa propietat dels terrenos dissecats, que pujaven 2882 corterades que, juntament am lo que después comprá de Son Santmartí i algunes porcions més formaren un total de 3882 corterades.*”⁶, de les quals 215,40 ha correspongueren a les terres del Reial Patrimoni. Aquestes 35 ha de diferència podrien ser de naturalesa no expropiable, segons el Reial Decret al no ser *terrenys constantment i periòdica inundats*”.

5 Reial Ordre de 19 de novembre de 1851 de declaració d'utilitat pública de la dessecació de s'Albufera. Archivo General de Palacio. Madrid. Caixa 7530, exp. 709

6 Sa Marjal núm.23 pp. 161-170 (1910)

“Plano de los prados llamados del Rey en el término de la Puebla de la Isla de Mallorca provincia de las Baleares con expresión de los terrenos constante y periódicamente inundados.”

3 BAGATGE m.|| **5. Abundància d'alguna cosa (Mall.)**FON.: bəɣáɖʒə (pir-or.,or.,bal.); bayáɖʒe (occ.Maestr.,Cast.,Al.); bayátʃe (Val.). ETIM.: del fr. *bagage*.¹

El significat que se li atorga -més bé se li atorgava- als pobles que treien profit de s'Albufera, a la paraula Bagatge es refereix a diverses plantes que creixen esponeroses i en abundància en el Prat i entre les quals predomina la Sesquera (*Cladium mariscus*), acompanyada adesiara per qualche Canyet (*Phragmites australis*), o Jonc buid (*Juncus subulatus*) o marí (*Juncus maritimus*), l'Olivarda (*Dittrichia viscosa*), la Lletsó d'aigua (*Sonchus aquatilis*), etc., és a dir, un conjunt de plantes que es segaven a s'Albufera i que es destinaven als formiguers per adobar els camps.

Probablement aquesta paraula i amb aquest significat, com moltes altres del lèxic *buferer*, es localitza i roman només en els municipis d'Alcúdia, Muro i Sa Pobla, que és on es troben els dos grans aiguamolls de Mallorca i on creix en abundància la sesquera i altres plantes d'aiguamolls.

En un document datat el 1741² es diu que “*Bagagge es lo mismo que sesquera, pero no lo mismo que bova; bova es enea. Y a más de servir para formiguers, si se quema sin arrancarla brota un buen pasto*”

Però al marge de la semàntica i significat que se li atorga en aquest territori a la paraula bagatge, ens trobam davant un dels principals recursos naturals de s'Albufera, objecte d'aprofitament secular i de riquesa per a les finques on creixia, és a dir de gran importància econòmica per a la comarca, com veurem.

La Sesquera

La sesquera, planta perenne i robusta de la família de les junces, creix molt densa i atapeïda a una gran part de s'Albufera, principalment en el sector comprès entre el Canal d'en Pujol i la Siquia dels Polls, és a dir, es Rotlos, es Rotlets, Son Carbonell, ses Motes, i fins el canal d'en Palet. Pot arribar a assolir una alçada de prop de tres metres; allà on creix forma una massa infranquejable a la qual contribueixen les terribles fulles amb els seus tres caires serrats de tall esmolat.

Sesquera prop del Lliser de ses Pardes

El bagatge, compost per una mescla de plantes que creixien en abundància dins el Prat, on predominava la Sesquera, es segava principalment en primavera i estiu per atendre la demanda de la matèria primera amb la que adobar els camps amb la tècnica dels formiguers, llevat que es disposàs de fems de bestiar.

Com veurem més endavant, les quantitats de “feixos” que se n'extreien de les principals finques era molt considerable i suposava una de les principals fonts d'ingressos.

Dels feixos es feien garbes i de les garbes, garberes molt grans que eren transportades principalment en barquet cap al fort i d'allà en carros fins els camps on havien de servir per a fer formiguers. Es segava amb la falcella i un cop conformades les garbes es posaven dins el barquet que era conduït pel barquer amb la crossa pels distints canals o siquions. Si el malacó era net i fort, els segadors s'estimaven més estirar la barca des d'ambdós costats amb cordes.

Gran garbera de canyet preparada per al seu transport en barquet a sa Roca per a la transformació en pasta de paper,. Imatge cortesia d'Andreu Muntaner Sans, de la col·lecció d'Andreu Muntaner Darder.

De les dimensions de les garberes ens va deixar testimoni escrit el vicari Parera en els articles publicats a la Revista Sa Marjal (Sa Pobla, 1909-1928) contats per Pere Antoni Serra Corró, Majordom dels anglesos de s'Albufera, com ell mateix deia. En el seu relat de la famosa gran inundació del dia 30 de novembre de 1852, coneguda popularment com a la Plena d'en Gelat ens diu:

“ ... i ploqué amb tanta abundància i vengueren tan grossos els dos torrents que desembocaven a s'Albufera, que tot ho convertiren amb una mar gran...un tal Bartomeu Company (a) Gelat, juntament amb en Pere Garrút, cosí seu, que a les hores eren bergantells d'uns dèsset anys, veient que s'aigo ja los arribava i creient-se perduts de tot, abandonaren ses set egos que manaven que se negaren totes menys una i tingueren sort de poder pujar a dalt una garbera de bagatge...”⁷

7. Sa Marjal. Any II, núm. 23. Sa Pobla, 1 de novembre de 1910.

Del transport del bagatge, en tenim també dos testimonis gràfics immortalitzats per Josep Mascaró Pasarius probablement els anys cinquanta.

Segadors de s'Albufera en plena tasca de carregar el bagatge (bàsicament sesquera) en els barquets. Fotografia: J. Mascaró Pasarius. Del llibre MARGINALIA, Marjals de Huyalfas (Sa Pobla) de Josep Obrador Socies. Sa Pobla, 1987.

El canyet

El canyet (*Phragmites australis*) és una gramínia que viu dins l'aigua dolça o poc salabrosa i que a s'Albufera pot arribar a assolir ben bé els 6 metres.

Molt abans de l'arribada dels anglesos, els pagesos aprofitaven el canyet igual que el bagatge per pastures i per fems; secularment, a la tardor o l'hivern, quan el canyet i la sesquera eren vells i secs també es cremaven i als pocs dies tot el Prat rebentava en llépoles trompes tendres molt apreciades pel bestiar.

Nous aprofitaments del bagatge.

Els anglesos ben aviat veieren la importància econòmica del canyet i el transportaven en fardells premsats hidràulicament cap a les papereres d'Anglaterra, en els viatges de retorn del carbó que importaven com a combustible per a la maquinària hidràulica de dessecació.(ESCARTÍN 2005)

Ara, els pagesos, en comptes de segar només per a formiguers faran servir les falcelles i els barquets per segar i transportar garbes de canyet a Sa Roca, punt neuràlgic de s'Albufera.

Després dels anglesos, aquesta pràctica de segar i transportar bagatge es perllongaria per molts d'anys amb la construcció de la fàbrica de paper a Sa Roca el 1917, que mantindria la seva activitat fins el 1966.

La sesquera també en aquell temps se segava i transportava fins a la fàbrica i es feia servir com a combustible per a les màquines de vapor. Es varen fer proves per a fabricació de pasta, "però la pasta és molt negra, molt obscura i no va anar bé."⁸

Però entretant aparegueren els adobs químics que ben aviat substituïrien els adobs tradicionals, entre d'ells els dels formiguers.

Els formiguers, la tècnica ancestral per adobar els camps.

FORMIGUER m. || 5. munt de terrossos sostingut per un feix de llenya o de brossa, que es crema en el camp conradís per fer servir la terra cremada per a abonar el camp (cançó pop. Mall.).

La manca d'adob animal per a poder satisfer la demanda de nutrients necessaris per aconseguir una bona collita, va fer aguditzar l'enginy dels pagesos i amb l'ajut només de llenya prima o bagatge, en el cas que ens ocupa, i terra del mateix lloc s'aconseguia un bon adob. Aquesta és una tècnica molt estesa en altres llocs del món.

La biomassa recol·lectada en la poda de les oliveres o en la sega del bagatge a s'Albufera es deixava en munts repartits al llarg del terreny perquè s'assequessin bé; posteriorment es tapaven amb terrossos, seguint un procés més o menys laboriós que consistia en deixar-li tir i que no es cremàs la matèria vegetal massa ràpidament. Es tractava d'una combustió molt lenta i sense flama que aconseguia un excel·lent adob.

En la dècada de 1870 a 1880 l'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria a la seva magna obra ens llegà unes dades interessants entorn als formiguers i als sous dels jornalers i jornaleres de Sa Pobla, que ens poden il·lustrar la importància econòmica de l'elaboració dels formiguers i d'aquí la de la sega de bagatge i la seva comercialització a tota la comarca de s'Albufera:

" D'adobs vegetals només se'n coneixen dos a Mallorca: les algues i els formiguers.../...El segon tipus d'adob vegetal són els formiguers, amb els quals hom pretén compensar la manca d'adob animal. Per preparar-los, a les terres que es vulgui fertilitzar d'aquesta manera, es posen aquí i allà, i a una distància més o menys gran un de l'altre petits munts de branques de màstic, bruc, etc., damunt dels quals es col·loquen una o dues pedres grosses, i es deixen així exposats a l'aire uns quants dies perquè s'assequin millor. Llavors damunt la llenya es posen gleves (terrossos) formant un con i després es cobreix tot amb terra seca, deixant una obertura a un costat, a la manera d'un forn, per on s'encén la llenya que està davall el munt.

8. Entrevista a quatre alcudienys que treballaren els anys 50 a la Fàbrica de Paper de s'Albufera (3/12/2018). Crònica de s'Albufera.com

Així se'ls veu treure fum gairebé tot el dia, formant al principi espesses fumes, que es tornen cada vegada més dèbils.../... Que això contribueix realment a l'adob, ho demostra el fet que en aquelles terres on s'han cremat formiguers, en el lloc on estaven situats i on casualment hi havia quedat més cendra i terra cremada, la llavor hi creix doblement ufana.../... la forma de servir-se de l'adob és escampar-lo una o dues vegades pel terreny llaurat amb l'arada i després es torna a llaurar un altre cop de manera que l'adob es barregi bé amb la terra”.

Sobre jornals i condicions de feina a Sa Marjal ens diu:

“ Les condicions locals de Sa Pobla i dels pobles voltant sotmesos a les mateixes influències climàtiques i a les mateixes condicions del sol fan que els jornals augmentin bastant. Aquí es paguen per les feines ordinàries 8 sous, per la feina de trencar, és a dir, d'esquerdar el cànem, 15-18 sous i per llaurar a les marjals 12-15 sous i sempre mantinguts, és a dir amb el menjar. Els que trenquen cànem i els que llauren a les marjals reben a més, a part del menjar, un quartó de vi cada dia.”

De les feines de les dones ens diu: *“ es limiten normalment a tapar els formiguers, collir les olives i les garroves, collir les figues sembrar els cereals i els llegums, entrellavar i desterrossar. Les dones guanyen regularment 13-15 cèntims de real sense menjar, excepte quan tapen formiguers i cullen garroves, que reben la mateixa manutenció que els homes.”*⁹

4 El lucre cessant del Bagatge.

En els moments en què la companyia anglesa havia de fer valer el dret a l'expropiació de les terres dessecades, d'acord amb l'esperit i la lletra del Reial Decret de concessió, comencen diversos plets per desavinences amb els preus taxats i també amb determinades parcel·les que foren objecte d'expropiació; un d'aquests plets seria el que quaranta anys després donaria la raó als jutjats a Joaquim Gual i Gual de Torrella, contra Lee Latrobe Bateman i acabaria precipitant la fallida i la venda final el 1893 d'aquest a "en Torrella".

El plet que ens interessa aquí i que s'esdevé amb les primeres expropiacions per part de la companyia anglesa, és el que interposa l'Ajuntament de Sa Pobla el 1864 per la reclamació d'indemnitzacions a causa de la desaparició de la servitud d'aprofitament del bagatge com a matèria primera de què havien gaudit des del temps del Repartiment.

En el peritatge esmentat d'Antoni Massanet i que data de 1864 hi ha unes xifres que permeten copsar la importància econòmica per a la comarca buferera de l'aprofitament del bagatge i el lucre cessant que això va suposar.

Massanet elabora els seus càlculs després de recavar informació precisa sobre l'extracció i comerç del bagatge a la comarca : "El que suscribe tambien va a fundar su justiprecio sobre calculos de aproximación que otra cosa no puede hacerse y ha creido acercarse cuanto es dable á la verdad que se han subministrado los beneficiadores del bagatje del prado conocido por la Albufera, productos de esta planta, quienes se aprovechan de la misma para hormigueros que materialmente la van segando año por año, formando de esto una especulación lucrativa que les recompensa el trabajo, quienes por experiencia propia saben con la mayor proximidad que se acerca cuanto es dable á la exactitud el número de fajos extraibles de dicho prado colindante, con otros de distintos propietarios productores de la misma planta y sujetos a quienes considero de la mayor probidad y honradez..." ¹⁰

Natural de Muro i per tant coneixedor de la comarca : "confirmado por mi propia inspección ocular y largo conocimiento del terreno ...", Massanet dictamina un just-i-preu que s'allunya molt de les expectatives de propietaris i Ajuntament, és a dir dels dictàmens dels seus pèrits respectius. Segons la seva estimació serien 130.000 els feixos de bagatge que s'extreuen de s'Albufera pels veïns de Muro i Sa Pobla.

Aquests feixos venuts el centenar a 5 reials billó – després de descomptar el cost de la sega i conducció - suposen segons aquest pèrit una renda anual líquida de 6500 reials billó: *"Seis mil quinientos reales al fuero de 5% suponen en capital de 130.000 r.b. y esta cantidad es segun mi leal entender y saber la que debe ser entregada por la Empresa a los dueños del predio La Albufera D. Juan Noguera y Pizá y D. Felipe Jacinto de Agüera para la indemnización de daños y perjuicios que les irroga por inutilizarse la producción de la planta Bagatje."*

10. Arxiu Municipal d'Alaró. Secció arxiu família Sampol de Son Curt

El pèrit de la finca la Gran Albufera, Bartomeu Bestard, fixa en 16.366 reals billó *“el valor de la planta que va ser perdida para ellos y que debe serles reintegrado...”* Quan al preu del centenar de feixos *“los exponentes no entraran en la exactitud de los tipos tomados por D. Antonio Massanet, y sobre todo el valor del centenar de fajos de Bagatge que se han fijado en cinco reales líquidos cuando acostumbraban venderse á diez...”* és a dir, exactament el doble segons ells.

Per la seva part, el pèrit de l'Empresa fixa aquest mateix valor en 43.454 reials billó, prenent com a base per al càlcul el nombre de quarterades de marjals “noves i velles” que són les que ordinàriament s'adoben amb tal planta.

El pèrit de l'Ajuntament fa servir també per a la base del seu càlcul “el nombre de quarterades de marjals que aproximadament acostumen utilitzar-se amb el bagatge.” En aquest cas, en emetre el seu dictàmen assenyala per al reintegrament d'aquesta planta com alienació forçosa la quantitat en capital de 245.000 reials billó.

Segons Massanet *“Los tres peritos pues cuyas relaciones tengo a la vista se fijan en datos de aproximación sin partir de un punto fijo que nos determine de un modo preciso, matemático, el número de cuarteradas de marjales nueva y viejas que con tal planta se utilizan, el número de fajos o haces que de tal broza se forman y precio particularizado que importa cada uno de ellos. En un cosa concuerdan el perito de la Empresa y el de la Puebla en que estos haces se venden a centenares, sirviendo el centenar de unidad sujeta a precio.”*

Aquests documents sobre el just-i-preu de Massanet i els tres pèrits nomenats per l'empresa, l'Ajuntament i els propietaris de la Gran Albufera respectivament, són de 1864 i la disputa s'allargà encara quatre o cinc anys més.

En el cas de l'Ajuntament de Sa Pobla el que es pretenia era una indemnització per a la pèrdua de beneficis que els suposava la servitud d'aprofitament del bagatge. El 16 de juliol de 1866 l'Ajuntament reunit en plenari va acordar no conformar-se amb la quantitat d'aquest just-i-preu.

Però en data 30 de juny de 1868 en carta del Governador a l'Ajuntament, aquest expressa la seva satisfacció per l'acord a què han arribat l'Empresa de dessecació i l'Ajuntament *“ y teniendo especialmente en cuenta el dictamen emitido por los letrados don Pedro Garcias, D. Sebastián Vila y D. Juan Bautista Socias que consideran notoriamente útil a ese Municipio dicha transacción, he dispuesto de conformidad con el parecer del Consejo Provincial autorizar al referido Ayuntamiento para transigir en los términos que ha acordado y para que se aplique como ingresos en el presupuesto municipal ordinario para el próximo año económico 1868 a 1869, la cantidad de 23.333 reales, 33 céntimos o sean 2.333 escudos, 333 milésimas, importe a que asciende la mencionada 3ª parte...”*

En tots els documents es parla del cobrament de la 3ª part del perjudici inferit *“... pues desearía saber si con esto es suficiente para cobrar el dinero que importa la 3ª parte del perjuicio inferido...”* *“...en recompensa de los perjuicios*

inferidos a este vecindario por la expropiación de las retamas del mismo.” Hem de suposar que l'Ajuntament es va conformar amb cobrar la 3ª part del que reclamava perquè no ens consten altres pagaments de l'Empresa en concepte d'indemnització a Sa Pobla. Per la seva part l'Empresa en tot moment va facilitar l'acord i la transacció, i finalment el 3 de febrer de 1869 es va fer efectiu el pagament per part del representant de l'empresa, Joan Bautista Socias i Oliver al batle de Sa Pobla, Miquel Caimari.

Paral·lelament al que es dirimia en els jutjats i que donava de menjar a jutges i procuradors, els veïns de Sa Pobla mantingueren la seva lluita constant contra els grans propietaris i en defensa de la servitud de segar bagatge. Mostra d'això és aquesta denúncia de part dels propietaris de la Gran Albufera.

1863, 1 de juliol: «[...] i en 15 de juliol la Guàrdia Civil va sorprendre i capturà 19 homes veïns de la vila de Sa Pobla, els quals havien trobat no només tallant l'expressada llenya (bagatge), sinó també segant la bova que se cria en els referits prats i en els estanys de la mateixa possessió; individus que conduïren a la presència del batle constitucional de la mateixa vila, Don Andreu Serra, qui en lloc de procedir al que segons dret correspon contra els que atempten a la propietat aliena amollà tot d'una als detinguts donant al cap de la guàrdia civil reprensora el rebut de què s'acompanya còpia simple en el que és molt de notar l'oficiositat d'aquell batle que es constituí en procurador dels 19 detinguts, expressant en el rebut que aquests usaven del seu dret des de temps immemorial.»¹¹

La importància del bagatge queda palesa molts d'anys després, el 1895 amb motiu de les eleccions a diputats a les quals es presenta Joaquim Gual i Gual.

En aquest cas es tracta de cartes enviades a Gual de Torrella per part dels seus garriguers i homes de confiança:

“...veo que Figa i Ferragut usan toda clase de medios para conquistar votos, yo también hago lo mismo, tenemos que dar un poquito de bagatge más que creo no va en perjuicio por parte de V., si quiere que continuemos con las elecciones...”

“ Recibí la suya y de lo que me dice de la corta del bagatge todo va bien, damos mucho, y el nombre del Señor de Son Sant Martí està muy realzado en el pueblo de Muro, però el cañet se llevará una paliza enorme.” “...y por último se que los poblens venden bagatge a los del contrario partido y lo que buscan es sacar dinero del bagatge y nosotros aún no hemos vendido una sola garba de jonquet...”¹²

11. ARM. Arxiu Torrella 326

12. ARM. Arxiu Torrella 409

5 La memòria oral

En els testimonis orals recollits en entrevistes a antics treballadors, pescadors o escuradors de s'Albufera adesiara surt la paraula o el concepte de bagatge en parlar de la gent que hi treballava, a s'Albufera.

L'amo en Llorenç Lloret 30/5/1986: *“ De petit vaig trullar molt per s'Albufera amb mon pare, perquè ell segava bagatge per vendre, pes fems i per fer paper i jo anava amb ell, era molt jovenet i no feia feina.”*

L'amo en Joan Pau 30/9/1986: *“Es Clot de Mosson Guiem està a dins Son Serra, davant es polls des Canal den Pujol; aquí hi ha un camí que se'n va cap a baix de tot, idò aquí abans d'arribar en es cap, jo hi vaig segar bagatge – segàvem sesquera- i passàvem amb sa barca per dins es Canal d'en Maroto.*

Hi ha llocs que sa sesquera té 40 pams, que tu passes segant i treus ses garbes i no t'enfoneses, però de vegades trobes una mica de forat i passes i quedes fins a sa forcada.

Els jurats no se solien posar amb sa gent que anava a segar bagatge... Jo he segat bagatge per tota sa Bufera; veníem a aguiar aquí devora es Pont de Sa Roca. Dos anys el vaig segar dins es Colombar i aguiàvem a s'altre part des pont, perquè els bagatgers aguiàvem en es lloc on mos trobàvem. Damunt es malecò des Canal des Sol per tot veies pedres des foc que fèiem; ho fèiem amb arrels de canyes, a ses canyes lis trèiem ses rabasses i aguiàvem amb elles i ben bones que eren per fer foc.”

L'amo en Llorenç Lloret 10/10/1986: *“ Pegaven a tot lo tendre, (les vaques) en es bagatge, canyet, jonqueres, bova, sesquera. Sa sesquera no se segava tant per fer fems com lo altra; sa sesquera l'empraven molt quan sa paperera marxava i la cremaven per donar gas a sa maquinària que hi havia. En varen segar molta de sesquera dins es Rotlos, molta.”*

L'amo en Rafel Gener 22/5/1988: *“ Perquè es bagatge pesàs més (en pesar-lo a la bàscula de Sa Roca) l'aficaven dins s'aigo.”*

Juan Argenta 3/12/2018: *“ A s'Albufera se subhastava la caça, la pesca, se venien les canyes, se venien els joncs, se venia el bagatge que deien els poblers, per fer fems.”* ¹³

EL CANÇONER DE L'ALBUFERA I SA MARJAL

44. Vaig en es malacó.
Que n'ets de desgraciat
que antes de tornar granat
ja te donen es fauçó
bagatge de malacó. (MATEU, 2017)

Bibliografia

BARCELÓ, B. Contribución al estudio de la geografía agraria de Mallorca. El proyecto de De Cauterac para la desecación de la Albufera de Alcudia en 1799. BSAL. Enero-Diciembre 1957.

BARCELÓ, B. Realidad y mito de la Albufera. Boletín de la Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Palma de Mallorca nº 648,p.189-197.

BARCELÓ, M. Sobre la divisió administrativa de Mayurqa. BSAL. 1978 v36-p.238

ESCARTÍN BISBAL, J.M. Usos industrials dels recursos naturals de s'Albufera. L'exemple de Celulosa Hispánica S.A. A Molina, R. (ed) S'Albufera de Mallorca, aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics. Sa Pobla. Aj. de Sa Pobla, 2005.

LILLO COLOMAR,F. Els papers de Son Curt: fardell de s'Albufera a un arxiu familiar d'Alaró, Jornades d'Estudis Locals. Sa Pobla, 2023.

MOREY TOUS, A. Continuitat i canvis en les formes d'explotació i ús de la Gran Albufera de Mallorca (segles XVI-XIX), pp.37-62 A: MOLINA, R. Ed. S'Albufera de Mallorca. Aspectes geogràfics, històrics i socioeconòmics. Ajuntament de Sa Pobla. Sa Pobla,2005.

MOREY TOUS, A.& ESCARTÍN BISBAL, J.M. Transformación de las formas tradicionales de explotación de los espacios húmedos y conflictividad ambiental. La Gran Albufera de Mallorca (siglos XVI-XX) 2008.

OBRADOR SOCIES, J. Marginalia. Marjals de Huyalfals (Sa Pobla) 1987.

MATEU VIVES, P. "El cançoner de l'Albufera i sa Marjal, recull de cançonetes". Plecs de Ca s'Artiller. Muro 2017.

LLUÍS SALVADOR D'ÀUSTRIA. Les Balears descrites per la paraula i la imatge. VOL.III. 1880.

RIFÀ, T. De . Plano de las marjales y prados de Su Majestad en la Villa de La Puebla en el Reino de Mallorca. Sgt.4734. Madrid. Archivo del Museo Naval, E-49-36/ Archivo General de Palacio. 1816.

LÓPEZ MONTALVO, A. Memoria del desecamiento de la Albufera de Alcudia en Mallorca y terrenos inmediatos, formado con el plano correspondiente, en virtud de Orden de la Dirección Gral. De Obras Públicas de 25 de enero de 1852. Archivo General del Ministerio de Fomento. L.17 Bis (14). 1852

SUREDA I VILLALONGA, A. Plano de los prados llamados del Rey en el término de la Puebla de la Isla de Mallorca provincia de las Baleares con espresión de los terrenos constante y periódicamente inundados. Archivo General de Palacio. Patrimonio Nacional. 1865

Arxius:

Arxiu del Regne de Mallorca. Arxiu Torrella. Palma

Biblioteca Lluís Alemany. Palma

Archivo General de Palacio. Madrid

Arxiu Municipal d'Alaró, Secció arxiu família Sampol de Son Curt. Alaró

Arxiu fotogràfic d'Andreu Muntaner Darder

Webs:

Crònica de s'Albufera.com